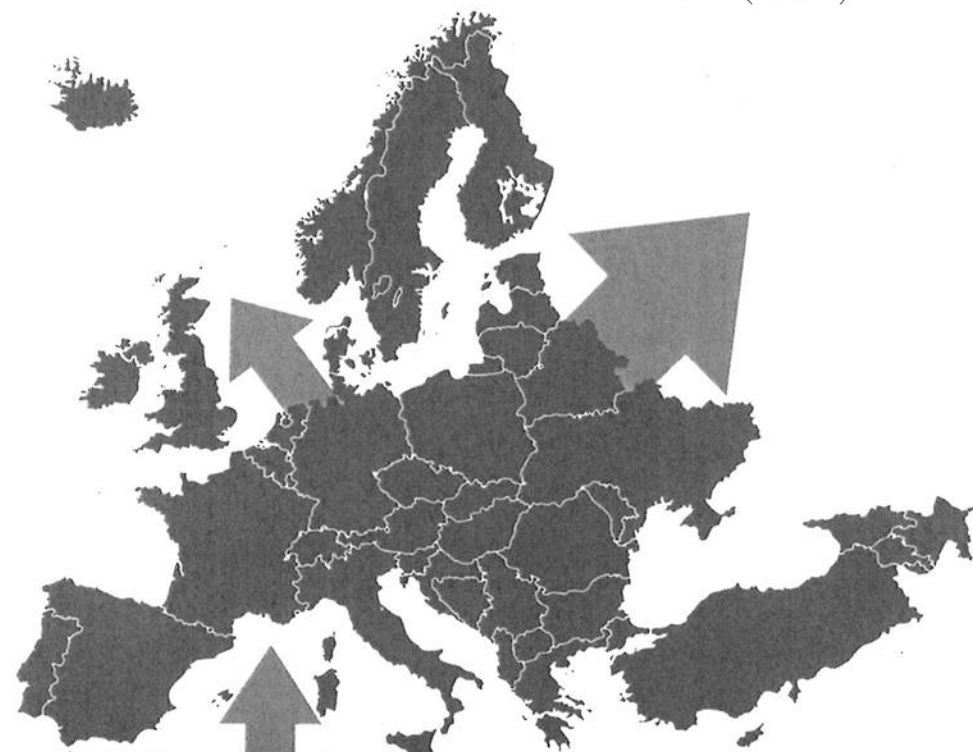

JAN HERMAN BRINKS, ANTON KRUF,
SID LUKKASSEN & PERRY PIERIK (RED.)

DE EUROPESE SPAGAAT

HET EUROPA DER VADERLANDEN òf
EEN HERNIEUWDE EUROPESE UNIE

JULIAAN VAN ACKER | JAN HERMAN BRINKS | PAUL CLITEUR | LEX CORNELISSEN |
WIM COUWENBERG | DERK JAN EPPINK | SUSAN HOMMERSON & PETER KRUIT |
ANTON KRUF | SID LUKKASSEN | LUC PAUWELS | WIM VAN ROOY | PATRICK VAN
SCHIE | MARIN TERPSTRA | AD VERBRUGGE | EMERSON VERMAAT | ARJAN WITTE

ASPEKT

JAN HERMAN BRINKS, ANTON KRUFT,
SID LUKKASSEN & PERRY PIERIK (RED.)

DE EUROPESE SPAGAAT

HET EUROPA DER VADERLANDEN òf
EEN HERNIEUWDE EUROPESE UNIE

UITGEVERIJ ASPEKT

ZONDER NATIE DE CHAOS

Paul Cliteur

Cliteur, Paul, "Zonder natie de chaos",
in: Jan Herman Brinks, Anton Kruft, Sid Lukassen
& Perry Pierik, eds., *De Europese spagaat: het Europa
der vaderlanden of een hernieuwde Europese Unie*,
Uitgeverij Aspekt, Soesterberg 2017, pp. 48-59.

Introductie

De titel van deze bijdrage is geïnspireerd op een boek van de Franse denker Jean-Claude Barreau: *Sans la nation, le chaos* (2011).^{*} Dit dekt precies het probleem waarmee Europese natiestaten tegenwoordig te kampen hebben: met (dreigende) chaos. De Franse terrorisme-expert Gilles Kepel is hier zeer uitgesproken over. In zijn boek *La fracture* (2016) schrijft hij in de eerste zin dat vanaf de jihadistische aanslagen tegen *Charlie Hebdo* op 7 januari 2015 tot aan de aanslag op 14 juli 2016 in Nice op de promenade des Anglais, maar ook ten gevolge van de moord op de tachtigjarige priester^{**} "*notre pays s'est installé graduellement dans une guerre civile larvée*".^{***} Een dreigende burgeroorlog. Dat zijn zware woorden. Daesh (hier beter bekend als IS of de Islamitische Staat) is erin geslaagd Frankrijk te raken in haar Achilleshiel: jeugd met een migratieachtergrond uit de *Magreb* die zich hebben aangemeld bij de "soldaten van het kalifaat".

Kepel is niet iemand die zichzelf doorgaans overschreeuwt en daarom is deze kwalificatie opvallend. Iedereen die onlangs in Frankrijk is geweest (en dan niet alleen in Parijs) kan constateren dat het land een diepgaande crisis doormaakt. Maar geldt dat eigenlijk niet voor geheel Europa?

^{*} Barreau, Jean-Claude, *Sans la nation, le chaos*, Éditions du Toucan, Paris 2011.

^{**} Volder, Jan de, *Martyr: vie et mort du père Jacques Hamel 1930-2016*, Préface de Andrea Riccardi, Les Éditions du Cerf, Paris 2016.

^{***} Kepel, Gilles, *La fracture*, Gallimard, France Culture, Paris 2016, p. 11.

In deze bijdrage zal ik proberen aan dit vraagstuk een bijdrage te leveren door te laten zien dat we een aantal kernbegrippen van Europese natiestaten hebben verwaarloosd. Een bijdrage aan het bezweren van de crisis zou daarin gelegen kunnen zijn dat we die kernbegrippen opnieuw moeten doordenken. Europese natiestaten moeten weten wat hun eigen idealen zijn.

Nu is dat een cliché. We moeten weten waarom we vrijheid van expressie als belangrijke waarde in onze constituties hebben.* We moeten weten wat de waarde is van democratie.** Maar ons zelfbewustzijn moet niet beperkt zijn tot dat. We moeten ook weten dat we nog steeds in *staten* leven. Wat überhaupt een staat of een natiestaat is (en vooral niet).

Dat zou ons sterker doen komen te staan in de confrontatie met de krachten die hedendaagse Europese staten bedreigen. Het is namelijk niet alleen zo dat terroristen centrale noties van de Europese staatstraditie ter discussie stellen, wij weten ook zelf niet meer precies wat die noties inhouden. Die achteloosheid waarmee we omgaan met de grondslagen van onze hedendaagse politieke orde maakt ons kwetsbaar. En de manifestaties van die kwetsbaarheid zien we om ons heen. Voor wie het wil zien.

Staat

Het is misschien het beste te beginnen met de notie "staat". Deze wereld is georganiseerd met *staten* als de belangrijkste organisatorische eenheden waarin mensen samenleven. Men zou dat heel gemakkelijk kunnen vergeten door het internationalistisch getwink om ons heen. Dagelijks worden we overspoeld door suggestief gepraat dat we kosmopolieten moeten zijn; dat de natiestaat heeft afgedaan; dat problemen alleen internationaal kunnen worden aangepakt, enzovoorts. Het zou ons gemakkelijk doen vergeten dat de basis van onze politieke orde ligt in een uitvinding die werd gedaan halverwege de zeventiende eeuw (1648). Vanaf dat moment is de wereld ingedeeld in natiestaten. Ongeveer tweehonderd van die staten zijn tegenwoordig aangesloten bij de Verenigde Naties.

Wat is een staat? Een staat is een organisatie van een groep mensen die leeft op een stuk territoir (grond) onder een hoogste gezag. Dat hoogste gezag stelt de regels vast volgens welke de staat is ingericht. Op het territoir (het grondgebied van die staat) gelden de door de staat vastgestelde regels en *geen andere* regels.

* Cliteur, Paul, and Herrenberg, Tom, eds., *The Fall and Rise of Blasphemy Law*, with a foreword by Flemming Rose, Leiden University Press, Leiden 2016; Cliteur, Paul, *Bardot, Fallaci, Houellebecq en Wilders*, De Blauwe Tijger, Groningen 2016.

** Rijpkema, Bastiaan, *Weerbare democratie: de grenzen van democratische tolerantie*, Nieuw Amsterdam, Amsterdam 2015.

Wanneer die regels door de regering en de volksvertegenwoordiging zijn opgesteld, dan noemen we die regels "wetten". Die wetten zijn dus een *territoriaal* gegeven. In Frankrijk gelden de Franse wetten. In Duitsland gelden de Duitse wetten. In Nederland gelden de Nederlandse wetten. Tenminste als het goed is. Als het goed is, dan is er "*one law for all*".*

Natie

Nu klinkt dit allemaal heel "juridisch" en daarmee ook een beetje "koud". Een staat is toch niet *alleen maar* een juridisch gegeven?

Dat klopt. Door talloze denkers is er ook op gewezen dat een staat alleen maar kan voortbestaan wanneer de burgers van die staten nog iets meer met elkaar delen dan hun grondgebied en hun wetten. Een staat is ook een "waardengemeenschap". De burgers van die staat hebben een gemeenschappelijk gedeelde geschiedenis, bepaalde waarden gemeen. Ze willen iets met elkaar (als het goed is). In een beroemde omschrijving heeft Ernest Renan (1823-1892) de natie omschreven als de "wil om samen te leven, de wil om het gemeenschappelijk erfgoed te continueren."

Dat geheel van plannen dat men met elkaar heeft, noemt men ook wel de "natie". De natie vormt dus het "ideële moment" van de staat.

Tegenwoordig wordt daar ook wel het enigszins modieuze woord "identiteit" voor gehanteerd: het geeft aan wat we zijn en wat we willen zijn. De Franse natie wil Vrijheid, Gelijkheid en Broederschap realiseren. Dat zijn de waarden die men probeert uit te werken in de regels van de staat. Het is het fundament van de wetten.

Renan over de natie

Tijdens een lezing aan de *Sorbonne* op 1 maart 1882 heeft Renan het begrip "natie" uitgewerkt. Van die lezing is een nieuwe vertaling beschikbaar van de hand van Coos Huijsen en Geerten Waling.** Renan schrijft daar dat naties betrekkelijk recente fenomenen zijn in de geschiedenis. De Oudheid kende ze niet. Ook Egypte, China en het oude Chaldea waren geen naties. Ook had

* Addison, Neil, "Foreword: Sharia Tribunals in Britain – Mediators or Arbitrators?", in: David G. Green, ed., *Sharia Law or "One Law For All"*, Foreword by Neil Addison, Civitas: Institute for the Study of Civil Society, London 2009, pp. viii-xv.

** Renan, Ernest, "What is a Nation?", Lecture given at the Sorbonne, 11 March 1882, in: Shlomo Sand, *On the Nation and the Jewish People*, translated by David Fernbach, Verso, London and New York 2010, pp. 40-67 p. 63.

*** Renan, Ernst, *Wat is een natie?*, Vertaald, ingeleid en geduid door Coos Huijsen en Geerten Waling, met een voorwoord van Bas Heijne, Elsevier Boeken, Amsterdam 2013.

men geen Egyptische burgers of Chinese burgers. Wat men had waren groepen mensen, stammen.

Hoewel Renan's opstel mooi is geschreven: Renan is niet een bijzonder systematisch denker. Hij geeft bijvoorbeeld geen *definitie* van de "natie". Hij geeft ook geen definitie van "de staat". Wat hij onder de natie verstaat moet men voor een belangrijk deel opmaken uit zijn uitvoerige beschouwingen over wat een natie *niet is*.

De natie valt in ieder geval niet samen met *ras*. Voor de antropologen heeft ras dezelfde kenmerken als in de dierkunde, schrijft Renan: het duidt een feitelijke afkomst aan, een bloedverwantschap.* Maar de menselijke geschiedenis verschilt wezenlijk van de dierkunde. En dan komt een mooie zin:

*Het ras is daarin niet alles, zoals bij de knaagdieren en de katachtigen, en men heeft niet het recht om overal ter wereld schedels van mensen te gaan betasten, om hen vervolgens bij de keel te grijpen en hen te zeggen: "Jij bent van ons bloed, dus je hoort bij ons!"***

Niet alleen "ras" is ongeschikt als basis voor de natie, dat geldt ook voor *taal*. In Zwitserland worden drie of vier talen gesproken, maar het is overduidelijk een natie.

Verder is ook niet *religie* de basis van de natie. De reden ligt voor de hand: religie is niet wat mensen bindt, maar wat hen vaak verdeelt. Renan meent dat de situatie tegenwoordig "volstrekt helder" is. "Er zijn geen massa's meer die op eenduidige wijze geloven. Een ieder gelooft en praktiseert zijn religie op zijn eigen manier. Er is geen staatsreligie meer; je kunt Frans, Engels, Duits zijn en tegelijk katholiek, protestants, joods zijn of geen enkele religie aanhangen. Godsdienst is een individuele aangelegenheid geworden, en is voor iedereen een persoonlijke gewetenszaak".***

En *gemeenschappelijke belangen* dan? Renan erkent dat het hierbij gaat om een sterk bindende factor voor mensen, maar hij wil de betekenis van dit criterium ook niet overschatten. Aan nationaliteit zit een gevoelskant, zegt hij.**** Hij noemt de natie ook wel een *geestelijk beginsel* en een *ziel*.

* Renan, Ibid., p. 77.

** Renan, Ibid., p. 81.

*** Renan, Ibid., p. 93.

**** Renan, Ibid., p. 95.

Wat is de natie? Een oefening in vergeten

Maar wat is dan de kern van dat geestelijk beginsel? Renan zegt dat het gaat om de *wens* om samen te leven: "de wil om opnieuw waarde te geven aan de erfenis die men samen ontvangen heeft" ("*la volonté de continuer à faire valoir l'héritage qu'on a reçu*").^{*} En dan komt Renan met zijn bekende verwijzing naar het plebisciet:

Het bestaan van een natie is (vergeef me de beeldspraak) een dagelijkse volksraadpleging, zoals het bestaan van het individu een eeuwige bevestiging is van het leven.^{**}

Keer op keer komt Renan terug op de wil ("En de wil van de natie is uiteindelijk het enige rechtmatige criterium waar wij steeds op moeten uitkomen").^{***} De essentie van de natie is dat alle individuen veel met elkaar gemeen hebben, schrijft Renan, en ook dat allen heel wat "vergeten" zijn.^{****} Geen Franse burger weet of hij Bourgondiër, Alaän, Taifaal of Visigoot is. En elke burger moet de Bartholomeusnacht zijn vergeten evenals de massamoorden in het Zuiden in de dertiende eeuw.

Wat aardig is aan deze observatie, is dat het geheel ingaat tegen een hedendaagse praktijk om deelidentiteiten te articuleren. Vanuit de principes van het multiculturalisme wordt men niet geacht zijn etnische en religieuze afkomst te "vergeten", maar deze naar voren te schuiven als een bron van trots en persoonlijke identiteit. Maar als Renan gelijk heeft dan is dat desastreus voor het idee van de natie, zoals hij dat begrip omlijnt.

Renan legt sterk de nadruk op de *wil* om samen te leven als doorslaggevend moment voor de natie. De wil van Zwitserland om ondanks alle taalgevershillen een eenheid te vormen is beslissend.^{*****}

Het behoeft nauwelijks betoog dat wat Renan hier naar voren brengt grote relevantie heeft voor onze tijd. Wanneer Kepel een ernstige crisis diagnosticeert is dat natuurlijk een crisis op het terrein van de veiligheid. Maar het is ook een crisis voor de natie. Frankrijk is er niet in geslaagd Franse staatsburgers te maken van de mensen die aanslagen plegen op *Charlie Hebdo*.

^{*} Renan, Ibid., p. 99.

^{**} Renan, Ibid., p. 101.

^{***} Renan, Ibid., p. 103.

^{****} Renan, Ibid., p. 61.

^{*****} Renan, Ibid., p. 85.

Natiestaten

De combinatie van staat en natie heet “natiestaat”.^{*} Met dat woord duiden we dus de organisatorische eenheden aan, zoals die sinds 1648 het officiële model zijn geworden waarin de wereld is ingedeeld en die dus een organisatorisch (staat) en een ideëel (natie) moment combineren. Wanneer we het zouden willen typeren in de bekende tweedeling van lichaam en ziel kan men zeggen dat de staat het lichaam is en de natie de ziel. De staat is de uiterlijke organisatorische vormgeving, de natie is de consensus over waarden en normen die eraan ten grondslag ligt.

Sommige staten hebben een zwakke natie. Dat wil dan zeggen dat er wel een territoriale eenheid is die door gemeenschappelijke wetten wordt geregeerd en een overheid daar probeert gezag te doen gelden, maar er niet een echt “natiegevoel” is of een problematisch “natiegevoel”. Dat kan komen omdat verschillende groepen op het grondgebied verschillende idealen van de natie presenteren. De ene groep zegt bijvoorbeeld: “de natie is gericht op de verwerkelijking van Vrijheid, Gelijkheid en Broederschap”, maar een concurrerende groep zegt: “nee, we moeten de wetten van Allah verwerkelijken” of de wetten van Jehova.

Bedreigingen voor natiestaten zijn ook groepen die zich willen afscheiden, zoals de zuidelijke staten in de Verenigde Staten van Amerika wilden als gevolg van een conflict over de slavernij. De natie is dan “verdeeld”.

Verenigde Naties

Natiestaten zijn verenigd in wat heet “de Verenigde Naties”. Strikt genomen is dat een niet helemaal passende term. Het zijn namelijk niet zozeer de naties die zich hebben verenigd, maar de staten waarin de naties zich hebben georganiseerd. Wat wij nu noemen de “Verenigde Naties”, zou dus beter de “Verenigde Staten” kunnen heten. Maar die term was al “bezet” toen de term “Verenigde Naties” werd geijkt (na de Tweede Wereldoorlog). De Verenigde Staten van Amerika waren zo belangrijk dat wanneer we spreken van “Verenigde Staten” we onmiddellijk denken aan de Verenigde Staten van Amerika. En dus werd maar besloten de Verenigde Naties de Verenigde Naties te noemen en niet de Verenigde Staten.

^{*} Zie daarover: Baudet, Thierry, *De aanval op de natiestaat*, Uitgeverij Bert Bakker, Amsterdam 2012 of: Baudet, Thierry, *The Significance of Borders: Why Representative Government and the Rule of Law require Nation States*, E.J. Brill, Leiden 2012.

De erosie van de natiestaat

Natiestaten kunnen eroderen omdat het natiegevoel wegvalt; omdat groepen binnen de natiestaat zich niet langer identificeren met het natiegevoel van andere groepen. Wanneer dat doorzet kan de staat uit elkaar vallen. Dat is gebeurd in Soedan. Het was bijna gebeurd in de Verenigde Staten van Amerika als gevolg van de burgeroorlog over de slavernij. En het gebeurt in andere delen van de wereld.

Bestaat het gevaar van een erosie van de natiestaat ook in Europa? Of nog erger: eroderen Europese natiestaten? En zo ja, waar, hoe, waarom?

Religie

Een van de belangrijkste eroderende krachten voor moderne natiestaten is religie. Religie kan mensen weglukken van het "officiële" natiegevoel naar een de nationale gemeenschap overschrijdend hoger geacht waarden- en normenpatroon dat als concurrent wordt gepresenteerd van de natie.*

Veel mensen achten dit een misleidende en zelfs wel irritante formulering. "Kan mensen weglukken". Hoe dan? Wil je beweren dat mijn kerk, mijn groep, geen goede staatsburgers zijn? Sommigen zullen deze bewering "discriminerend" vinden naar religieuze groepen. En als die groepen *minderheids-groeperingen* zijn dan wordt zelfs gesproken van een "racistische" opmerking. Die reacties kunnen zo heftig zijn dat velen het soort van logica die ik in deze bijdrage ontwikkel zullen vermijden en een beetje vaag doen over de punten die ik hier aan de orde stel. Maar die schroomvalligheid is toch verkeerd, want schadelijk. Het probleem dat ik behandel is reëel en vraagt om onze aandacht: *sans la nation, le chaos*.

Ik ga daarom proberen uit de doeken te doen waarom religie een ondermijning kan vormen voor het officiële natiegevoel binnen een natiestaat; waarom religie dus de natiestaat bedreigt.

Monotheïsme

Het gemakkelijkste valt dat te illustreren aan de hand van de drie monotheïstische godsdiensten: jodendom, christendom en islam." Die gaan uit van één god,

* Cliteur, Paul B., "Religion and Violence or the Reluctance to Study this Relationship", in: *Forum Philosophicum* 15 (2010), pp. 205-226; Cliteur, Paul, "The Challenge of Theoterrorism", in: *The New English Review*, 30 May 2013.

** Cliteur, Paul, "Het monotheïstisch dilemma en het theoterroristisch probleem. In reactie op Sam Janse's Is het de schuld van de ENE?", in: Sam Janse, *Is het de schuld van de ENE? In gesprek met Paul Cliteur en anderen over monotheïsme en geweld*, Productie Boekscout.nl, Soest 2016, pp. 181-190.

die almachtig is, volkomen goed, een persoon is en bovendien een persoon die zich interesseert in het wel en wee van mensen hier op aarde.* Die belangstelling bestaat daaruit dat die god middelaars stuurt (Mozes, Jezus, Mohammed) die iets van zijn wil doorgeeft aan mensen. Zo komen heilige wetten tot stand. De Tien Geboden voor het jodendom. De Bergrede voor het christendom. De sharia voor de islam." Het standpunt van God (de god van jodendom, christendom en islam schrijven we met een hoofdletter) is dus niet iets vrijblijvends ("tips" die hij doorgeeft), maar iets "dwingend": mensen worden geacht zich daaraan te houden.

Dit model van het monotheïsme in relatie tot normen en waarden kan men strikt en minder strikt toepassen. Jodendom en christendom passen het *in onze tijd* minder strikt toe. Deze godsdiensten zijn grotendeels "geseculariseerd". Dat wil zeggen: aangepast aan de wetgeving van de natiestaten die, zeker in Europa, langs democratische weg tot stand komt. Dat wil zeggen: burgers kiezen zelf (autonomie), bij meerderheidsbesluiten, volgens welke regels ze willen leven en die regels zijn bindend voor de gehele gemeenschap. Maar niet *alle* godsdiensten zijn in dezelfde mate geseculariseerd. De islam bijvoorbeeld is dat in geringere mate.*** En de secularisatie, het proces van het in betekenis verminderden van godsdienst, lijkt bovendien op de terugtocht. De Franse denker André Malraux (1901-1976) zou hebben gezegd: "*Le XXième siècle sera religieux ou il ne sera pas*". Het is een wat orakelachtige uitspraak en om vast te stellen of deze waar is moet men eerst interpreteren wat ermee bedoeld kan zijn. Maar als ermee bedoeld is dat het best eens zou kunnen dat het secularisatieproces wordt teruggedroefd en dat we in sterkere mate worden beheerst door wat Machteld Zee (*geb.* 1984) noemt "heilige identiteiten"**** dan zou het best eens waar kunnen zijn. En dat is schadelijk en verontrustend.

* Deze paragraaf is gebaseerd op: Cliteur, Paul, *Het Monotheïstisch Dilemma: of de theologie van het terrorisme*, De Arbeiderspers, Amsterdam 2010; Cliteur, Paul, *The Secular Outlook: In Defense of Moral and Political Secularism*, Wiley-Blackwell, Chichester 2010.

** Bostom, Andrew G., *Sharia versus Freedom: the Legacy of Islamic Totalitarianism*, Prometheus Books, Amherst, New York 2012; Tibi, Bassam, *The Sharia State: Arab Spring and Democratization*, Routledge, London and New York 2013; Zee, Machteld, *Choosing Sharia: multiculturalism, Islamic fundamentalism & British Sharia Councils*, Eleven, The Hague 2015.

*** Nee, en nu zeggen "niet alle" of "de meeste dit en de meeste dat". Cijfers! Die verschaft ons Ruud Koopmans. Zie: Koopmans, Ruud, "Religious Fundamentalism and Hostility against Out-groups: A Comparison of Muslims and Christians in Western Europe", in: *Journal of Ethnic and Migration Studies*, Vol. 41, No. 1, 2015, pp. 22-57.

**** Zie: Zee, Machteld, *Heilige identiteiten: Op weg naar een shariastaat?*, Querido, Amsterdam 2016. Heilige identiteiten zijn dan vaak weer een basis voor: Cliteur, P.B., "Heilige Terreur", in: E. van Dongen, M.M. Groothuis, H.L. Janssen, M.L. Vermeulen & M. van der Vlis (red), *Terrorismebestrijding met mensenrechten*, Leiden: Stichting NJCM-Boekerij 2005, pp. 5-16.

Fundamentele veranderingen van de natie

Ik wil nu overgaan tot het bespreken van enkele praktische consequenties van het hiervoor gestelde. De noodzaak dat de burgers van een staat ook de *wil* moeten hebben om een natie te vormen heeft belangrijke consequenties. Wat te doen met de mensen die deze wil nadrukkelijk niet hebben? Omdat zij die wil nooit hebben gehad? Of wel hebben gehad, maar deze *niet meer* hebben?

Daarbij denk ik dan niet aan criminelen, aan wetsovertreders, want die mensen verwerpen niet bewust de samenlevingsorde waarvan zij deel uitmaken. Zij proberen alleen in specifieke gevallen de regels te ontduiken. Waar het mij om gaat, is de groep mensen die zegt dat men de natie, zoals die bestaat, fundamenteel ter discussie wil stellen en een heel ander soort natie daarvoor in de plaats wil organiseren.

Wat te doen met mensen die zeggen: "ik wil helemaal geen democratie?"* Of: "ik wil helemaal geen rechtsstaat?" Of: "ik ben helemaal niet geïnteresseerd om met mijn medeburgers te gaan werken aan de staat en de natie die gebaseerd is op gelijkheid van man en vrouw, want ik wil dat deze samenlevingsorde fundamenteel wordt gewijzigd en veranderd in een heel ander soort samenlevingsorde"?

Ik wil niet het rechtssysteem van Nederland tot uitgangspunt nemen, maar het rechtssysteem zoals dat wordt beschreven in het oud testamentische boek *Deuteronomium*. Dat wil zeggen: voor godslasteraars de doodstraf. De vrouw fundamenteel niet een gelijke positie aan die van de man. Gelijkgeslachtelijk seksueel verkeer bestraffen met amputatie van de geslachtsorganen of andere *werkelijk effectieve* straffen. Wat dan?

De democratie en haar grenzen

Ik heb hierboven bewust het voorbeeld gekozen van een groep die het oudtestamentische boek *Deuteronomium* wil realiseren. Dat is omdat onmiddellijk de reactie zou komen dat *die mensen niet bestaan*. Inderdaad dat is een aan de fantasie ontleend voorbeeld. Althans niet aan de fantasie ontleend in de zin dat de straffen die in *Deuteronomium* worden gesteld op geloofsafval en ketterij daar niet staan. Die straffen staan er namelijk wel. Kijk maar: *Deuteronomium* 13:6-11. Er zijn alleen geen aanhangers meer van *Deuteronomium* die een bedreiging vormen voor democratische staten in onze tijd.

Toch zijn er wel degelijk groepen die het seculiere recht van de democratische wetgever fundamenteel ter discussie willen stellen en dit vervangen door het heilige recht van de eigen religieuze traditie. Het is alleen niet *Deuterono-*

* Verhofstadt, Dirk, *Salafisme versus democratie*, Houtekiet, Antwerpen/Utrecht 2016.

mium dat zij als richtsnoer willen nemen, maar de koran of recht dat op die koran is gebaseerd: de sharia.

Deze mensen zou je “islamisten”, “salafisten”, aanhangers van de “radicale islam” kunnen noemen. En als je wilt denken aan groeperingen of aan organisaties die deze ideologie verbreiden kan je denken aan de Moslimbroederschap of aan de Islamitische staat.*

In twee situaties krijgen democratische rechtsstaten, de natiestaten van Europa, met deze mensen te maken. Allereerst omdat door de mislukte integratie jongeren zijn bezweken voor de lokroep van de radicale islam. Dus “gewone”, in Nederland geboren en getogen, jongeren voelen zich meer verbonden met de “oemma” (de gemeenschap van islamitische gelovigen) dan met de Nederlandse natie in de zin van Renan.

Een tweede situatie waarin men met geradicaliseerd geloof te maken krijgt is bij de immigratie. Door problemen in andere delen van de wereld verlaten sommigen hun eigen land en proberen asiel te krijgen in een Europees land. Soms komen die mensen uit landen waarin een heel ander waarden- en normenpatroon vigerend is dan in Europa.**

Kunnen de Europese natiestaten daar iets aan doen? Mogen zijn hun eigen waarden- en normenpatroon (de Europese natie) beschermen tegen dat van de salafisten? Of is dat principieel onjuist? Ondemocratisch?

Weerbare democratie

Ter beantwoording van deze vragen is een concept nuttig dat is ontwikkeld door de Amsterdamse staatsrechtgeleerde G. van den Bergh (1890-1966) en de Amerikaanse staatsrechtgeleerde Karl Loewenstein (1891-1973). Kortweg komt hun gedachtengoed hierop neer. Het kan niet als de uiterste consequentie worden gezien van democratie dat men zou moeten gedogen dat de democratie met meerderheid van stemmen wordt afgeschaft. “Democratische zelfmoord” behoeft men niet te dulden. Waarom niet? Omdat democratie niet alleen respect voor *meerderheidsbeslissingen* is maar ook *de mogelijkheid tot zelfcorrectie*. Dat laatste betekent dat als eenmaal een besluit is genomen het in een democratie altijd mogelijk moet zijn dat iets wordt heroverwogen.

* Pierik, Perry, *Islamitische staat: achtergronden, (broeder)strijd, helden en beulen, geopolitieke consequenties*, Uitgeverij Aspekt, Soesterberg 2015. Een helder overzicht van de Nederlandse discussie over de omgang met religieus terrorisme is: Brinks, Jan Herman, *The Netherlands and Islam: Towards new Identity?*, Uitgeverij Aspekt, Soesterberg 2016.

** Caldwell, Christopher, *Reflections on the Revolution in Europe: Immigration, Islam and the West*, Allen Lane, Penguin Books, London 2009.

Maar iets heroverwegen is alleen maar mogelijk wanneer de democratische instituties nog functioneren. Dus wat men noemt "*One man, one vote, once*" (bijvoorbeeld de stemming waarbij een dictator in het zadel wordt gehesen) behoeft men niet als een uiterste consequentie van de democratische idee te accepteren.

Nu leven we tegenwoordig niet meer in een tijd waarbij de belangrijkste uitdaging voor Europese natiestaten wordt gevonden in het nazisme of fascisme. Die indruk zou men misschien wel eens krijgen wanneer men ziet hoe gemakkelijk de woorden "fascist" en "nazi" over de tafel gaan, maar dat is onterecht. Maar wat niet onterecht is, is een waarschuwing voor het salafisme, het islamisme of de radicale islam. Het succes van "theoterroristische" bewegingen zou ons te denken moeten geven. Er gaat geen week voorbij of ergens vindt wel een terroristische aanslag plaats. Die aanslagplegers worden door een ideologie beziel. En die ideologie is een belangrijke bron van inspiratie voor jongeren die van de ideologie van Europese natiestaten zijn vervreemd, zoals beteuterde burgemeesters van Den Haag en Vilvoorde tot hun verrassing hebben moeten vaststellen. Het islamisme stelt de hedendaagse Europese natiestaten voor een zeer serieuze uitdaging.

Direct na de inval in Irak en na interventies in andere staten in het Midden-Oosten kwam de vraag op: hoe kunnen we daar "naties" opbouwen? Inmiddels moeten ook Europese staten zich bezinnen op "*nation-building*", op "de wil om opnieuw waarde te geven aan de erfenis die men samen ontvangen heeft" ("*la volonté de continuer à faire valoir l'héritage qu'on a reçu*").^{*} Een probleem is alleen: dat hebben zij nog niet door. Dat wordt dus nog een zware opdracht.

^{*} Fukuyama, Francis, "Nation-building", in: *The Atlantic Monthly*, 293 (1), pp. 159-162.

^{**} Renan, Ibid., p. 99.